

هدیه به معلمان پاکدلی که با قلم و بیان خود

جان دوباره‌ای به حیات و زندگی انسانها

بخشیده و می‌بخشند.

اقملایی، ایرج، ۱۳۳۶ --

تاریخچه آموزش و پرورش نوین مشهد و اداره کل خراسان / ایرج اقلملایی. --
مشهد: مرنديز، ۱۳۸۴.

۳۶۶ ص.: مصور، جدول، نمونه، عکس.

ISBN 964-5828-55-4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۳۶۱-۳۶۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. آموزش و پرورش -- ایران -- مشهد -- تاریخ. ۲. مدرسه‌ها -- ایران --

مشهد -- تاریخ. ۳. مدیران مدارس -- ایران -- مشهد. الف. عنوان.

۳۷۰

LA ۱۳۵۴ / م ۵۱۷

/ ۹۵۵۸۲۲

۸۴-۲۱۷۷۷ م

کتابخانه ملی ایران

تاریخچه آموزش و پرورش نوین مشهد

9

اداره کل خراسان

ایرج آقا ملایی

نشر مرنديز

۰۵۱۱-۸۴۱۲۹۰۴ ۰۲۱-۶۶۹۶۴۱۶۴

• تاريخچه آموزش و پرورش نوين مشهد و اداره كل خراسان •

مؤلف: ايرج آقا ملايي

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۵۰۰ جلد

چاپ: گلنشر

صحافي: پارسيان

قيمت: ۳۵۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۵۸۲۸-۵۵-۴

کليه حقوق محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه	۹
-------------	---

فصل اول : نگاهی به تاریخ شهر مشهد و مدارس قدیم مشهد

نگاهی به تاریخ شهر مشهد	۱۳
مدارس قدیم مشهد	۱۶
شرایط تحصیل در مدارس قدیم مشهد	۱۸
شهریه طلاب و نحوه‌ی پرداخت آن	۲۱

فصل دوم : زمینه‌های پیدایش مدارس جدید

زمینه‌های پیدایش مدارس جدید	۳۱
مشروطیت و تاثیر آن در گسترش مدارس جدید	۴۱

فصل سوم : مشروطیت در مشهد

مشروطیت در مشهد	۴۷
-----------------------	----

فصل چهارم : آموزش و پرورش نوین مشهد

زمینه‌های پیدایش آموزش و پرورش نوین در مشهد	۵۷
الف - تأسیس اولین مدارس جدید در مشهد قبل از مشروطه	۶۱
ج - مشروطیت و تاثیر آن در گسترش مدارس جدید در مشهد مشروطیت و تاثیر آن در گسترش	
مدارس جدید در مشهد	۶۹
انجمن خیریه سعادت مشهد و مدارس این انجمن	۶۹
مدرسه اتحادیه سعادت	۷۱
مدرسه علمیه سعادت	۷۳
مدرسه معرفت و قرائت‌خانه انجمن	۷۴
معلمین مدارس انجمن خیریه سعادت	۷۵

۷۹	انجمن معارف و شرکت علمیه فرهنگ
۸۲	مدرسه نظمیه
۸۳	دیگر مدارس مشهد
۸۴	۱- دبستان ملی ضیاء
۸۴	۲- مدرسه احمدی
۸۵	۳- دبستان آذربایجان
۸۶	۴- مدرسه سادات رضوی
۸۶	۵- مدارس رضویه آستان قدس
۸۷	د- مدارس دولتی جدید در مشهد پس از مشروطیت
۹۵	تأسیس مدارس دخترانه مشهد
۹۷	اولین مدرسه دخترانه مشهد
۹۹	دبستان بانوان
۹۹	دبستان عصمتیه
۱۰۰	دبستان ارض اقدس
۱۰۰	دبستان‌های عزتیه و گوهریه
۱۰۶	تأسیس اولین دبیرستان در شهر مشهد

فصل پنجم: آموزش و پرورش شهر مشهد در عصر پهلوی

۱۱۷	آموزش و پرورش شهر مشهد در عصر پهلوی
۱۲۰	دبستان همت
۱۲۶	مدارس آستان قدس
۱۳۶	سایر مدارس ابتدایی عصر رضاشاه
۱۳۶	۱- دبستانهای پسرانه
۱۳۶	دبستان آذربایجان
۱۳۷	دبستان ابن سینا
۱۳۸	دبستان ملی انوری
۱۳۸	۲- دبستانهای دخترانه در عصر پهلوی
۱۴۰	دبستان پرتوی
۱۴۰	کودکستان در شهر مشهد
۱۴۱	انعکاس نتایج امتحانات مدارس در روزنامه‌های شهر مشهد
۱۴۲	گسترش دبیرستانها در عصر پهلوی

۱۴۲	دبیرستان فردوسی
۱۵۵	دبیرستان نواب
۱۵۶	دبیرستان شاهرضا
۱۷۹	دبیرستان‌های دخترانه در مشهد
۱۹۴	آمار دبیرستانهای دولتی پسرانه و دخترانه شهر مشهد در سال ۱۳۴۶ و مکان این مدارس
۱۹۵	دبیرستانهای دولتی دختران در سال ۱۳۴۶
۱۹۵	آموزشگاههای اختصاصی مشهد (سال ۱۳۴۶)
۱۹۷	هنرستانهای مشهد
۱۹۷	مدارس ابتدایی براساس سال تأسیس مندرج در دفتر اسال و مراسلات اداره کل
۲۰۲	دبیرستانهای شهر مشهد در سال ۱۳۴۲
۲۱۴	مدارس جامع تعلیمات اسلامی در شهر مشهد
۲۱۶	مرحوم عابدزاده و مدارس دینی
۲۱۸	اداره آموزش و پرورش شهر مشهد
۲۲۲	تأسیس مدارس صنعتی و حرفه‌ای در شهر مشهد
۲۲۳	هنرستان صنعتی مشهد
۲۲۸	آموزشگاه حرفه‌ای دختران
۲۲۹	دبیرستان بازرگانی
۲۳۱	دانشسرای کشاورزی مشهد
۲۳۲	دانشسرای کشاورز فریمان (مشهد)
۲۴۲	تأسیس دانشسرای مقدماتی در شهر مشهد
۲۴۵	دانشسرای دختران
۲۴۶	اداره تربیت معلم

فصل ششم: تاریخچه‌ی اداره کل آموزش و پرورش خراسان

۲۵۱	تاریخچه‌ی اداره کل آموزش و پرورش خراسان
۲۵۱	الف) تأسیس اداره معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه خراسان
۲۵۵	ب) تشکیلات اداره معارف خراسان
۲۵۵	آقایان نمایندگان معارف و اوقاف ولایات
۲۵۸	ج) تأسیس دانشکده معقول و منقول
۲۵۸	تأسیس کلاس پرستاری
۲۵۹	د) تأسیس رشته ادبی (کلاس ادبی)

هـ) نحوه پرداخت حقوق و دستمزد.....	۲۵۹
و) استخدام کارکنان آموزشی.....	۲۷۱
ز) ساختمان اداره کل آموزش و پرورش.....	۲۷۵
ح) کتابخانه اداره معارف خراسان.....	۲۷۹
ط) نشریه فرهنگ، رؤسا و مدیران کل معارف و آموزش و پرورش خراسان.....	۲۸۶
ی) بهداری فرهنگ خراسان.....	۳۰۷
ک) شرکت تعاونی فرهنگیان.....	۳۱۰
ل) دایره فرهنگ حومه.....	۳۱۴
م) اهداء زمین به فرهنگیان.....	۳۱۶
ن) آماری از فرهنگ خراسان.....	۳۱۸
س) سپاه دانش.....	۳۲۱
ع) فعالیتهای جانبی.....	۳۲۵
ف) توجه به افت تحصیلی و کاهش سطوح معلومات.....	۳۲۸
ض) کمیته دینی دبیران تعلیمات دینی.....	۳۳۲
ق) گزارش فرهنگی.....	۳۳۶

پیوست

معرفی مختصر چند تن از فرهنگیان با سابقه مشهد که از اطلاعات آنها در تدوین این پژوهش استفاده شده است.....	۳۴۷
مهدی مستوفی.....	۳۴۷
رسول بازرگان.....	۳۴۷
محمدسمیع غفرانی.....	۳۴۸
احمد منتظری.....	۳۴۹
رضا ظریف.....	۳۴۹

کتابشناسی

الف) مآخذ چاپی و خطی فارسی و عربی و پایان نامه ها.....	۳۶۱
ب) سالنامه - اسناد - روزنامه ها و مجلات.....	۳۶۳
فهرست اعلام.....	۳۶۷

مقدمه

آموزش و پرورش نهادی است که می‌تواند ساختار فکری، معنوی، اجتماعی و اقتصادی جامعه را دگرگون نماید و با آموزشهای گوناگون، اساس نوینی را با توجه به ضرورت و نیاز نهادهای اجتماعی پی‌ریزی نماید. در دنیای امروز نظام آموزشی نوین یک واقعیت است که توانسته دانش مورد نظر را به یک فرهنگ غالب تبدیل نماید و بنیانهای دیرپای نظام آموزشی را متحول سازد.

بسیاری از نخبگان فرهنگی را اعتقاد بر این است که آموزش وسیله‌ای برای پذیرش فرهنگ و نفوذ آن در جامعه می‌باشد. نفوذی که می‌تواند کلیه زنجیرهای چهل و تردید و عقب‌افتادگی را در هم بشکند.

ترقی و پیشرفت موضوع بسیاری از گفتگوها، نظریات سیاسی و فرهنگی اندیشمندان و معارف‌خواهان دوران معاصر، به ویژه عصر قاجار است و بر مبنای اندیشه‌های نوگرایان این عصر، آنان لازمه هر ترقی و پیشرفتی را تحول در روش و نظام آموزشی دانسته‌اند و در نتیجه در دوران قاجاریه و پس از آن، همزمان با سایر دگرگونیهای سیاسی اجتماعی که در جامعه اتفاق افتاده، تحول در ساختار آموزشهای سنتی و جایگزینی روشهای نوین آموزشی، یکی از مهمترین این تحولات بوده است.

آموزشهای جدید به تدریج فضای جامعه را در سراسر کشور در نور دیده و معارف‌دوستان با ایجاد مدارس نوین، زمینه‌های اجتماعی و سیاسی گوناگونی را در جامعه فراهم نمودند.

در ابتدا تبریز، رشت و تهران پیشگام آموزشهای نوین شده و این مهم به سایر مناطق، از جمله مشهد و خراسان نیز سرایت نموده و خیرخواهان و فرهنگ‌دوستان در مشهد و دیگر مناطق خراسان پهناور، گام در راه استقرار نظام نوین آموزشی نهاده و با ساختار شکنی، شرایط و فضای مناسبی را برای اجرای برنامه‌های آموزشی جدید فراهم نمودند.

متمولین، تجار، شخصیت‌های سیاسی اجتماعی و فرهنگ‌دوستان جدید، اهل قلم و روزنامه‌نویسان این دیار به مانند سایر هموطنان، رنجها و مرارتهای فراوانی را در این راه متحمل شده و با ثابت قدمی خویش راه را بر معارف و دانشهای جدید هموار نموده و توانستند نظام آموزشی نوین را مستقر سازند.

یاد و نام این خیرخواهان و فرهنگ‌دوستان، احیاگر بخشی از پیشینه فرهنگی این سرزمین خواهد بود که خود ریشه در پهنای فرهنگی و تمدنی دیرینه بشر دارد. از آنجا که تاریخ آموزش و پرورش یکی از مهمترین جنبه‌های فرهنگی، تاریخی-اجتماعی هر جامعه و سرزمینی است، آگاهی از سیر تکاملی آن نه تنها باعث آشنایی با جنبه‌های مختلف آموزشی و پرورشی خواهد شد، بلکه نتایج، عملکردها و دستاوردها خود می‌تواند در استفاده از خدمات و تجارب، در ترسیم اهداف، و تحول در ساختار نظام آموزشی مؤثر و مفید باشد. و این مهم، خود یکی از انگیزه‌های تألیف حاضر بوده است.

مجموعه حاضر با تلاشهای پی‌گیر و مستمر و طولانی به معرفی بخشی از تاریخ آموزش و پرورش نوین مشهد و اداره کل خراسان می‌پردازد، شامل مطالب، اسناد، عکسها و مدارکی است که با مراجعه به کتابخانه‌های معتبر سطح شهر مشهد، نظیر کتابخانه مرکزی آستان قدس، کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی ایران، سازمان اسناد ملی ایران، بایگانی اداره کل آموزش و پرورش، آرشیو مطبوعات و روزنامه‌ها، به ویژه روزنامه‌های صد ساله اخیر استان، انجام گرفته است و همچنین از دهها سالنامه آماری کشوری، استانی، سالنامه مدارس، اسناد و عکسهای گوناگونی استفاده شده که همگی از جمله منابع مورد استفاده این پژوهش هستند. جا دارد از همه این عزیزان و مسئولین این مؤسسات، که با در اختیار قرار دادن اسناد و مدارک خود، همراهی نموده‌اند صمیمانه تشکر نمایم.

در کنار این منابع برای اغنای کار و تطبیق بیشتر مطالب، از مصاحبه و کار میدانی با پیشکسوتان آموزش و پرورش، مدیران، معلمان، کارکنان اداری و بعضی مدیران کل غفلت نشده است. بی‌شک این نوشتار، مدیون شخصیت‌ها، پیشکسوتان و مراکز فرهنگی شهر مشهد و دیگر مناطقی می‌باشد که اطلاعات خود را با رویی گشاده در اختیار گذاشته، راهنمایی کرده و کاستی‌ها را کاهش داده‌اند.

تشکر و قدردانی از همه این عزیزان، کمترین انجام وظیفه‌ایست که به پیشگاه آنان تقدیم می‌دارم. خداوند منان را سپاسگزارم که نوشتار حاضر، علی‌رغم کاستی‌های فراوان، توانسته است به معرفی بخشی از پیشینه و سوابق فرهنگی شهر مشهد و معرفی خدمات ارزنده‌ی بانیان و پیشروان فرهنگی این دیار بپردازد. لازم به یادآوری است که فصل چهارم، پنجم و ششم این بخش، به همراه تاریخچه آموزش و پرورش چند شهر بزرگ خراسان طرح پیشنهادی، شورای تحقیقات آموزش و پرورش خراسان، تحت عنوان «تاریخچه آموزش و پرورش خراسان» بود، که به همراه دوست فاضل و ارجمند جناب دکتر یوسف متولی حقیقی (سال ۱۳۸۰) به انجام رسید، که اکنون با تغییراتی و با مطالب تکمیلی و مفصل‌تر در دو تألیف جداگانه یعنی تألیف حاضر و تألیف دیگر با عنوان «تاریخچه آموزش و پرورش خراسان» به قلم دکتر یوسف متولی حقیقی همزمان به چاپ رسیده‌اند. از اعضای شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش و جناب دکتر محسن نوغانی، کارشناس مسئول تحقیقات آموزش و پرورش خراسان رضوی و همکاران گرامی‌شان سیاوش وداد و حمیدرضا همت‌آبادی نیز سپاسمندم. از همسر من نیز به خاطر همراهی‌ها و فرزندم جناب محمدصادق به خاطر بازخوانی مطالب تشکر می‌کنم.

ایرج آقا ملایی

مشهد - تابستان ۱۳۸۴ خورشیدی